

כחומר ביד היוצר

כי הנה כחומר ביד היוצר. ברצותו מאריך וברצותו מקצר. כן אנחנו בידך: (פיוט מתוך תפילת ערבית לליל יום כיפור, המחבר לא ידוע).

הַכִּיּוֹצֵר הַזֶּה לֹא-אוֹכֵל לַעֲשׂוֹת לָכֶם בַּיּוֹם יִשְׂרָאֵל נֶאֱסֶה' הִנֵּה כַחֲמֹר בִּיד הַיּוֹצֵר כְּרֵאָתְכֶם בְּיַד בַּיּוֹם יִשְׂרָאֵל: (ירמיהו יח.ו.)¹

וְעַתָּה ה' אֲבִינּוּ אַתָּה אֲנַחְנוּ הַחֲמֹר וְאַתָּה יִצְרָנוּ וּמַעֲשֵׂה יָדְךָ כָּלֵנוּ: (ישעיהו פרק סד פסוק ז.)²

זָכַר נָא כִּי כַחֲמֹר עָשִׂיתָנִי וְאֵל עֶפְרַתְשִׁיבְנִי: (איוב פרק י פסוק ט.)³

בראשית רבה כד א

"זה ספר תולדות אדם" - רבי הושעיה רבה פתח: "הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו?" (ישעיה כט טו) - לארכיטיקטוס שבנה את המדינה חדרים וביבים ומערות. לאחר ימים נעשה גבאי, היו בני המדינה מטמינין מפניו בתוך החדרים ובתוך המערות. אמר להם: אני הוא שבניתי את המערות ומפני מה אתם מטמינין עצמכם בהם? כך: "הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ... הפככם אם כחומר היוצר יחשב" (שם פסוק טז), מדמין צורה ליוצרה נטיעה לנוטעה, "כי יאמר מעשה לעושהו לא עשני ויצר אומר ליוצרו לא הבין" (שם) ... זה ספר תולדות אדם.⁴

מדרש תהלים (בובר) מזמור ז

וכן אמר ישעיה: "הוי רב את יוצרו ... היאמר חומר ליוצרו מה תעשה ..." (ישעיה מה ט.)⁵ וכשבא חבקוק אמר: "על משמרת אעמודה ואתיצבה על מצור" (חבקוק ב א). מהו מצור? מלמד שצר צורה ועמד בתוכה ואמר: איני

¹ אין ספק שפסוק זה הוא המקור לפיוט שלנו. אלא שהפייטן "משנה כיוון" והופך את הפיוט למעין תשובה לדברי ירמיהו. ראה פסוקים א-ד בתחילת הפרק שם: "הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר: קום וירדת בית היוצר ושמה אשמיעך את דברי: וארד בית היוצר והנה הוא עשה מלאכה על האבנים: ונשחת הפלי אשר הוא עשה בחמר ביד היוצר ושב ויעשהו כלי אחר כאשר ישר בעיני היוצר לעשות". ירמיהו אומר בזעם שאין תקנה לכלי אלא בהשחתה ואין עצה ליוצר אלא לעשות מהחומר כלי אחר (ראה מצודת דוד על הפסוק). כך גם הלהכה: "כלי חרס אין טעוין אלא שבירה" (תוספתא זבחים י ב). ואילו הפייטן אומר בתפילה, בהכנעה וגם בתקווה: הננו בידך, עשה עמנו כטוב בעיניך. יש הבדל מהותי בין "כחומר ביד היוצר" של הנביא ובין זה של הפיוט. ראה גם בהמשך הפרק שם מפסוק ז ואילך. וראה גם דברינו [אם כבנים אם כעבדים](#) לראש השנה, גם שם הראינו איך הפיוט עונה למקרא (לנביא מלאכי שם).

² הפייטן לקח מירמיהו, אבל נראה שזכות הראשונים למוטיב של היוצר והחומר שמור לישעיהו. ראה גם ישעיהו מה ט: "הוי רב את יצרו חרש את חרשי אדמה היאמר חמר ליצרו מה תעשה ופעלך אין ידים לו". וכמו כן, ישעיהו כט טז: "הפככם אם כחומר היצר יחשב כי יאמר מעשה לעשהו לא עשני ויצר אמר ליוצרו לא הבין". ואולי גם ישעיהו מא כה: "העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמי ויבא סגנים כמו חמר וכמו יוצר ירמס טיט". מקצת מפסוקים אלה נראה להלן.

³ ופסוק קודם שם: ידיך עצבוני ויעשוני יחד סביב ותבלעני" - צמד פסוקים שנראה עוד להלן. ראה עוד איוב לג ו: "הן אני כפיף לאל מחמר קרצתי גם אני", וכמו כן, איוב לח יד: "תתהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש".

⁴ ישעיהו מחמיר מירמיהו. לא החומר ביד היוצר, אלא כביכול היוצר ביד החומר. החומר מתחמק מיוצרו. זה ספר תולדות אדם! ראה פירוש רש"י לפסוק: "הפככם אם כחומר היוצר יחשב - התפוכות שלכם הזאת אתם יודעים שהוא כחומר היוצר, שאין החומר יכול לומר לעושהו לא עשאי, כך אינכם יכולין לומר שאיני מבין מעשיכם". ואתם את זה מנסים לעשות! אבל אולי גם כאן אפשר לראות את דברי הפייטן כריכוך דברי הנביא. אם אכן היוצר מבין את מעשיו של החומר, אז הוא גם יודע ומבין את מקור חולשות אנוש שגרמו למעשים אלה. את הכל מבין היוצר, כולל את המקרה הקיצוני שהחומר מכחיש את יוצרו, שהרי הוא יצרו ונתן בו את הפוטנציאל גם לאמירות ומעשים קיצוניים כאלה. ולכן "הנה אנחנו בידך כחומר ביד היוצר" ואתה כביכול "חייב" לסלוח לנו אם פה ושם בראשית החומר (מטריאליזם). ובאשר לקביעה הכללית כפיסמית: "ספר תולדות האדם", ראה דעה אחרת באותו המדרש, בראשית רבה, כז א: "כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון - אמר ר' יודן גדול כחן של נביאים שמדמין צורה ליוצרה". וזה נושא נכבד - האנשת האל - שיש לדון בו בפעם אחרת.

⁵ פסוק זה מישעיהו מוסיף ומחמיר: החומר רב עם יוצרו. ההקשר שהמדרש משתמש בפסוק זה - תפילת הנביא! - חומר במיוחד.

זו מיכן עד שתודיעני דבר זה.⁶ אמר לו הקב"ה: אני מחזיר לך תשובה, לכל מי ששבר קרדומו בשבילי.⁷ התחיל צוח: "עד אנה ה' שועתי ולא תשמע" (חבקוק א ב), "למה תראני און ועמל תביט" (שם שם ג), אמר ליה הקב"ה: לא עם הארץ אתה, אלא אתה בן תורה, לך כתוב בלוח אל"ף ב"ת, ואחר כך תאמר הודיעני הקץ...⁸ כיון ששמע חבקוק כך, מתחיל ליפול על פניו, מתחנן ואמר לפניו: ריבונו של עולם, אל תדון אותי מזיד אלא שוגג, זהו שכתוב: "תפילה לחבקוק הנביא על שגיונות" (חבקוק ג א).⁹

איוב פרק י פסוקים ח-ט

יָדִידָהּ עֲצָבוֹנִי וַיַּעֲשׂוּנִי יַחַד סָבִיב וַתִּבְלַעֲנִי: זָכַר נָא כִּי כַחֲמֹר עֲשִׂיתָנִי וְאֶל עֶפְרַתְשִׁיבָנִי.¹⁰

פירוש אלשיך איוב י ח-ט

על כן הנני משיב ואומר: כי למה זה תהביל מה שעליו חרדת את כל החרדה הגדולה? כי הלא ידיך הם שתי מדותיך, נתאחדו ימין ושמאל רחמים ודין לגבל העפר ולציירו, וזהו "עצבוני ויעשוני". והיו שתי הידים, כאומר: "וייצר ה' אלקים". ואחרי כן: "עור ובשר תלבישני, ובעצמות וגידים תשככני". ואחר כל אלו ההכנות, תבזה את החומר הלז לבלעו חנם? חלילה לך.¹¹

מסכת סוכה דף נב עמוד ב¹²

אמר רבי יוחנן: אלמלא שלש מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאיהן של ישראל.¹³ חד – דכתיב: "ואשר הרעותי" (מיכה ד ו).¹⁴ וחד – דכתיב: "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי ישראל" (ירמיהו יח ו).¹⁵ ואידך: "והסרתיו את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר" (יחזקאל לו כו).¹⁶

⁶ מסתבר שחוני המעגל אשר "עג עוגה ועמד בתוכה, ואמר ... איני זז מכאן עד שתרחם על בניך" (תענית יט ע"א) לא היה הראשון ולמד מחבקוק. ועל שניהם מותח המדרש ביקורת. על חוני המעגל ראה בתענית שם: "אלמלא חוני אתה, גוזרני עליך נידוי" ועל חבקוק ראה המשך המדרש שלנו. וכבר קדם לכולם משה: "באותה שעה עג עוגה קטנה ועמד בתוכה ואמר לפניו: רבש"ע, איני זז מכאן עד שתרא מרים אחותי" (אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסח א פרק ד) ואותו לא בקרו חז"ל (לא במקרה זה לפחות). ראה דברינו [אל נא רפא נא לה](#) בפרשת בהעלותך.

⁷ ביטוי לא ברור. בובר מציע את הפירוש: כל מי שהתיימש ואבדה תקוותו יבוא אלי ואני אענה לו. ואולי הכוונה ההפך, כל מי שפעל הרבה והתאמץ עבורי בקיום תורה ומצוות, לו אני אענה וזו כבר התחלת התוכחה לחבקוק. והמאיר עינינו יבורך.

⁸ בקטע זה של המדרש שהשמטנו נוזף הקב"ה בחבקוק על כך שהוא מנסה לדחוק את הקץ, במקום לקרוא בפשטות את דברי ה' ביד הנביאים השונים ולהבין שלגלות יש קץ מובנה ושהגאולה תגיע במועדה. הנזיפה היא ממש כמו לילד קטן: לך תלמד את האל"ף ב"ת (ותקרא את דברי הנביאים). טעות זו של חבקוק היא העזתו שהיא בגדר "היאמר חומר ליוצרו מה תעשה". והפייטן שם בפיו את המילים ההפוכות: הנה אנחנו ביד כחומר ביד היוצר, כאילו לומר: למדנו מטעותו של חבקוק, איננו מעיזים ואיננו דוחקים.

⁹ וזה הקשר לתהלים פרק ז שמתחיל במילים "שגיון לדוד". וכבר דרשו חז"ל מילים אלה על מאבקו של דוד בשאול שלא תמיד היה טהור ונקי. ראה ויקרא רבה לב ב: "גם במדעך מלך אל תקלל – אמר ר' יהודה בר סימון: אמר הקב"ה לדוד: כך היית צריך לומר: יבושו ויבהלו מאד כל אויבי? מי היה אויבך? לא שאול? ... באותה שעה אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע, אל תעלה אותו עלי זדונות אלא שגות". ובכך הגענו ל"זדונות נעשים כשגות" ול"בין אדם לחבר" שהם מאבני הבניין של יום הכיפורים. ראה דברינו [זדונות, שגות, זכויות](#) ביום כיפור.

¹⁰ הנה, גם איוב משתמש במוטיב החומר אשר היד העושה (הוא היוצר) ובאיזה הבדל מהפסוק של ירמיהו. זה של ירמיהו הוא המקור הלשוני של הפייטן, אבל התוכן, הפנייה לקב"ה שהוא יוצר החומר שיזכור את יצוריו, הוא של איוב. ראה מדרש ויקרא יד ט שנעזר בפסוקים אלה לתיאור יצירת וולד האדם.

¹¹ דבריו של איוב הם 'הטחת דברים' כלפי מעלה. כמשקל נגד לשטן אשר בא ומסית כביכול את הקב"ה לפגוע בצדיקים, עומדים הם וטוענים טענות שכנגד. טענות של צדק וחשבונו שלעולם, אשר מכריעות בסופו של דבר את הכף לטובת טענות אנוש ונגד הסתה של השטן: הלא אנחנו החומר ואתה יוצרנו! ידיך הם שעצבו אותנו, יצרת אותנו בשני י"ד – וייצר: יצר טוב ויצר רע, במידת הדין ובמידת הרחמים. "אחר כל אלו ההכנות, תבזה את החומר הלז לבלעו חנם"? הרי זה החומר שלך ריבונו של עולם. (ואולי זכינו בהזדמנות זו לפצח את חידת ספר איוב. הניסיון האמתי שלו ושל כל הצדיקים שסובלים הוא להוות משקל נגד לכוחות הרוע והשטן. להטות את לב אלהים לטובה, גם אם צריך להטיח דברים כלפי מעלה. ראה דברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך. ראה וויכוח משה עם המלאכים, "חלילה לך" של אברהם, הפאסיביות של נח ועוד. ומן הסתם כבר קדמו לנו ברעיון זה).

¹² מקבילה מדויקת נמצאת במסכת ברכות לב ע"א, אלא ששם היא מובאת בשם רבי חמא ברבי חנינא. בנו של ר' חנינא שלהלן?

¹³ "שונאיהם של ישראל" הוא כינוי, בלשון סגינהור, לישראל. אילולי שלושה הפסוקים שלהלן, לא הייתה תקומה לעם ישראל.

¹⁴ "אני בראתי את יצר הרע המחטיאם, וגרמתי להם כל זאת" (רש"י שם), היינו שיש כביכול לקב"ה חלק בחטאיו של האדם משום שברא אותו כיצור חלש הנוטה לחטוא מעצם טבעו. וזו הסנגוריה שיש לעם ישראל הנותנת להם צידוק ותקומה. ובאופן דומה מתפרשים גם הפסוקים האחרים.

¹⁵ הקב"ה מודה שהאדם הוא כחומר בידיו – מקור שני לסניגוריה על עם ישראל. הנה כי כן, גם הדרשן, כמו הפייטן שלנו, נותן לפסוק הקשה בירמיהו פן חיובי. אפסות האדם מול כל יכולותיו של הבורא, היא שמצילה אותו ונותנת לו פתח תקווה.

¹⁶ שהקב"ה מודה שהוא נטע לב של אבן בברואיו. ואם נחזור לפסוק מספר מיכה "ואשר הריעותי", ראה דיון ברותחין של המוטיב שאנו דנים בו פה בנחת, בגמרא ברכות לא ע"ב: "ואמר רבי אלעזר: אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר: ואתה הסבת את לבם אחרנית. אמר רבי שמואל בר רבי יצחק: מנין שחזר הקב"ה והודה לו לאלוהיו – דכתיב: ואשר הריעותי".

שמות רבה מו ד

זהו שכתוב: "ועתה ה' אבינו אתה, אנחנו החומר ואתה יוצרנו" (ישעיה סד ז) 17 - אמר הקב"ה לישראל: עכשיו אני אביכם! כשראיתם עצמכם בצרה קראתם אותי "אבינו" ... אתמול הייתם עובדים עובדים כוכבים וקוראים אותה "אבי", שנאמר: "אומרים לעץ אבי אתה" (ירמיה ב כז) ... "ועתה ה' אבינו אתה" 18. מהו "אנחנו החומר ואתה יוצרנו"? אמרו ישראל לפניו: ריבון העולם, אתה הכתבת לנו: "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל". לכך, אע"פ שאנו חוטאים ומכעיסים לפניך, אל תסתלק מעלינו. למה? שאנחנו החומר ואתה יוצרנו. בוא וראה, היוצר הזה אם יעשה חבית ויניח בה צרור, כיון שיוצאה מן הכבשן אם ייתן אדם בה משקה מנטפת היא ממקום הצרור ומאבדת את המשקה שבתוכה. מי גרם לחבית לנטף ולאבד מה שבתוכה? היוצר שהניח בו את הצרור! כך אמרו ישראל לפני הקב"ה: ריבון העולם, בראת בנו יצר הרע מנעורינו שנאמר: "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" (בראשית ח כא), והוא גורם לחטוא לפניך ואין אתה מסלק ממנו את החטא. 19. אלא בבקשה ממך, העבירהו ממנו כדי שנהא עושים רצונך ולא חוטאים. אמר להם: כך אני עושה לעתיד לבוא, שנאמר: "ביום ההוא נאם ה' אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי" (מיכה ד ו). מהו "ואשר הרעותי"? זה יצר הרע, שנאמר: "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" 20.

מסכת מגילה דף כה עמוד א

אמר רבי חנינא: הכל בידי שמים. חוץ מיראת שמים. 21. רש"י: חוץ מיראת שמים - אותה מסורה בידי אדם, שיהא הוא עצמו מכין לבו לכך, אף על גב שהיכולת בידו להכין לבנו אליו, דכתיב: "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי ישראל" (ירמיהו יח), ואומר: "והסירותי את לב האבן מבשרכם" (יחזקאל לו כו). 22.

ותטיב לנו החתימה

מחלקי המים

מים אחרונים: ראה מדרש שכל טוב (בובר) בראשית נ כו פרשת ויחי שמזכיר מנהג שלאחר אמירת פסוקים של צידוק הדין והספדים בטקס הלוויה והקבורה, ולאחר אמירת קדיש המיוחד: "יתגדל ויתקדש שמה רבא, בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא ולאחאה מיתיא, ולאסקא לחיי עלמא, ולמבני קרתא דירושלים, ולשכלולי היכליה בגוויה, ולמעקר פולחנא נוכראה מארענא וכו', לוקחים עפר ומנקים בו את ידיהם ואומרים: "ועתה ה' אבינו אתה אנחנו החומר ואתה יוצרנו ומעשה ידך כולנו כי היכי דנתמלא קודשא בריך הוא רחמי ומיעצר מותנא (ותיעצר המגיפה)".

17 פסוק זה מישעיהו מציג גישה מרוככת בהרבה. זאת, מעצם העובדה שהעם אומר את זה ולא הקב"ה. החומר מודה שהוא חומר ופונה אל יוצרו. ראה פירוש פסוק זה בספר העיקרים מאמר שלישי פרק לז אשר רואה בשני חלק הפסוק סוגים שונים של אהבה: אהבת האב לבנו ואהבת האומן למלאכתו.

18 עכשיו אתם פונים אלי בתואר "אבינו"? מוכיח הקב"ה את העם באמצעות הנביא! ותשובת עם ישראל לטענה קשה זו היא: אין הכי נמי. אתמול אכן קראנו לעבודה זרה "אבינו" והיום אנחנו יודעים שטעינו ועתה אתה ה' אבינו. ראה גם הפסוק הדומה בישעיהו סג טז: "כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו גאלנו מעולם שומך" ופירוש רש"י עליו: "כי אתה אבינו - ועליך להביט ולראות בצרותינו: כי אברהם לא ידענו - בצרת מצרים: וישראל לא יכירנו - במדבר כי כבר נסתלקו מן העולם. ואתה ה' אבינו בכולם נעשית לנו אב". ראה דברינו כרחם אב על בניו בראש השנה. וראה שוב דברינו בראש השנה **אם כבנים אם כעבדים**. ואנו נתמקד בהמשך המדרש הדין בנושא החומר והיוצר.

19 את הגורם לחטא, את יצר הרע. וזו מילה נדירה שלא מצאנו לה מקבילות.

20 תשובת ה' לטענה "יצר לב האדם רע מנעוריו" ולבקשה לסלק מאיתנו את החטא היא: כך אני עושה לעתיד לבוא. ובינתיים?

21 ראה דברינו בנושא זה בפרשת עקב **הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים**.

22 הטענה "יצר לב האדם רע מנעוריו" ושיש לנו "לב אבן" היא בעייתית. "החומר" עליו אנו מדברים הוא אדם שנברא בצלם אלהים שאינו יכול לפתור את עצמו בקלות כזו מול היוצר: אני חומר ומה עוד תרצה ממני! כי היכן כוח הבחירה? היכן האחריות? היכן יראת שמים המסורה לאדם? היכן התשובה? טענת היוצר הרע שניטע בתוכנו אולי מספקת לכך שלא יתמוטטו רגליהם של שונאיהם של ישראל, אבל האם היא מספיקה גם לצאת זכאי ומתוקן ביום הדין? אנו שבים וקוראים את סופו של מדרש שמות רבה בעיניים חדשות: "אמר להם: כך אני עושה לעתיד לבוא, שנאמר: ביום ההוא נאם ה' אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי" ... לעתיד לבוא! אבל בינתיים: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". לפיט שלנו נוסף נופך חדש: אנחנו עומדים ואומרים הננו כחומר ביד היוצר, לאחר שגם עשינו תשובה, נתנו צדקה ושאר מעשים טובים הקורעים את גזר הדין. לא עמידה ואמירה פסיביים מתוך ביטול גמור וציפייה לעתיד לבוא. חומר לא יכול לעמוד ולומר שהוא חומר. אדם יכול. המתפלל ביום הכיפורים הוא אדם שמכיר מחד גיסא באחריותו וכוחו כנברא בצלם ומאידך גיסא באפסותו מול יוצרו. והוא עושה זאת לא כמתחבא מהבורא או מכחישו, לא כמורד או כדוחק וכופה, וגם לא בביטול גמור או ככלי נשחת: "עתה ה' אבינו אתה, אנחנו החומר ואתה יוצרנו". לא רק פעם בשנה ביום הכיפורים אלא בכל השנה, לפחות פעמיים בשבוע!